

Obzor

Televize

Fenomenologická analýza diváckého prostoru

Usazená na čestném místě uprostřed obývacího pokoje, zírá na nás a svým okem k nám bez ustání vysílá svůj apel. Zvláštním okem bez víčka, které se otevírá zevnitř. Rozevírá se jako díra, jako vchod do tunelu. Tyhle zdaleka ne tajné dveře nás neustále vyzývají k cestě. Nikoli však k cestě do neznáma, nýbrž k dobře známé cestě plné pastí, na které je snadné se ztratit.

Předmětem našeho zájmu zde bude dispozitiv, jakým televize zabydluje náš životní prostor a analýza některých specifických účinků televize na naše prožívání světa. Vycházet přitom budu zejména z bohaté vlastní zkušenosti s tímto médiem.

1. Role televize v organizaci našeho intimního životního prostoru

Potkávám stále více lidí, kteří televizi jednou provždy vyhodili z bytu. Zarážející je hlavně násilnost a agresivita této akce. Jako kdyby neexistovala jiná alternativa, jako by bylo nutné se před televizí bránit. Buď je televize doma a vystavujeme se riziku, že nás bude okrádat o čas, ba víc, že se kolem ní bude organizovat náš domácí život, nebo se jí zbavíme aktem takřka revolučním, abychom znovu nabyli vlády nad svým prostorem a časem.

Dávno jsme ztratili iluzi, že by televize mohla být pouhým nástrojem, že bychom nad ní mohli mít vládu, jakou máme nad mixérem či ledničkou, nebo i nad návštěvou kina – že by nám mohla sloužit. Její služba je mocenským bojem, je-li sluhou, pak je modelem její služebné role Dirk Bogarde ve filmu SLUHA.

Odkud se bere tato mocenská pozice televize, co ji vyděluje ze světa služebných nástrojů a činí z ní spíše základní prvek dispozitivu kontroly a vlády nad domácím prostorem? Kde se bere ta agresivní naléhavost?

* * *

V první řadě je to *místo*, které jí udělujeme. Televizi jen zřídka najdeme uschovánu na nějakém místě, odkud bychom si ji vytáhli, když bychom se na ni chtěli dívat. Televize trůní. Sledování televize bývá přirovnáváno ke mši. Jako je trůn symbolickým středem království a oltář centrem obce, stala se televize – v jakémsi podivném spojení sakrálního s obscénním – centrem domácnosti. Vzhledem k ní organizujeme nábytek, i náš intimní prostor a čas.

* * *

Toto centrální místo je multiplikováno množstvím všech domácností, kde je sloužen stejný televizní obřad-pořad. Radikální centralizace řeči. Není snad každodenně nejčtenější „knihou“ televizní program? Její oko se upírá na všechny své vyznavače. A jeho slepota mu nic neubírá na síle. Protože všechna křesla jsou obrácena k němu, všechny obývací pokoje jsou připraveny napjatě poslouchat jeho řeč. Nepotřebuje vidět, protože ví, že všechny pohledy se upírají na něj. Královský dvůr se reprodukoval a přemístil do každé domácnosti. Televize v sobě po vzoru oltářního

obrazu Krista, či obrazu prezidenta, který pozoruje ze školní zdi své žáčky, nese symbolický pohled autority, vševědouceho a vševidoucího Boha-otce, který dohlíží na každý náš krok. Tím, že na sebe bere tuto roli, stává se televize *garantem reality*, její smysluplnosti a jejího řádu. V extrémním případě se stává dokonce hlavním pojítkem se „skutečností“. Jean-Louis Schefer si v souvislosti s kinematografií představoval gigantickou bytost, která nám v kině promítá na plátno obrazy vlastního těla.¹⁾ S televizí tato bytost nabývá nejen ještě spektakulárnější podoby, ale hlavně konkrétní identity reprezentované v každém okamžiku černou krabicí se slepým okem: tento abstraktní vládce nad námi bdí a zpravuje nás o všem, co se děje „venku“.

* * *

Televizní přístroj však netrůní jen uprostřed obývacího pokoje. Najdeme ho na mnoha veřejných místech, v kavárnách, hospůdkách, čekárnách vlakových a autobusových nádraží, ve společenských místnostech četných institucí, v dálkových autobusech atd. Zde je její agresivita zřejmá, je-li zapnutá, lze její přítomnost jen těžko přehlédnout, vnucuje se, soustředí na sebe pozornost a rozbíjí společenské prostředí na jednotlivé buňky.

Také domácnost je rozdělena na různé sféry a v každé z nich dostává televize jiný smysl. Prozatím jsem se naštěstí nesetkal s televizí na záchodě, ani v koupelně, a v kuchyni jen velmi zřídka; často ji však najdeme v dětském pokoji a také v ložnici. Televize tak opouští nejveřejnější scénu, agoru domácnosti, aby pronikla o kus dál do naší intimity a stala se důležitým prvkem našeho osobního prostoru. Tuto změnu místa provází i nástup nových, intimnějších programů.²⁾

Proniká tam, kam nepustíme žádného cizího člověka, na místo vyhrazené našemu spánku, kde potkáváme druhou stranu sebe sama. Pro mnohé lidi se stala dokonce pomocníkem tohoto přechodu do „světa stínů“. Obrazy na obrazovce je bezpečně převázejí do spánku a nahrazují v této roli *matčinu ruku a hlas*. Umožňují jim tak vyhnout se nejjasnozřivějšímu okamžiku dne a umlčet volání úzkosti.

* * *

Zásadní proměnou domácího prostoru televize zasáhla také sociální sféru. Její neustálá přítomnost, její „ne-lidské teplo“, nás drží ve svém zajetí, vytváří iluzi, že nám přináší vnějšek až do domu a zbavuje nás potřeby konfrontovat se s ním. Televize je modelem a základním předpokladem nového snu, který představuje završení jistého typu konzumní společnosti: nepotřebuji nikam chodit, všechno mám doma, izoluji se ve svém hradu-domě.

Televize tak posunuje hranici mezi domovem a jeho vnějškem, rozšiřuje intimní sféru a vytváří z nás její poloautistické vězně.

2. Cesta tunelem

„Každý [televizní] obraz se o nás uchází, něco po nás chce.“

Wim Wenders: ALICE VE MĚSTECH

V této části se zaměřím na vlastní akt sledování televize, pokusím se popsat divákovu road-movie prožívanou na kanapi před obrazovkou.

1) Jean Louis Schefer, *Zločinecký život*, *Iluminace* 15, 2003, č. 3, s. 34.

2) Viz můj článek *Konvergence médií aneb bujení intimistického prostoru*, *Iluminace* 16, 2004, č. 3, s. 257–261.

2a) *Past na libido*

Televize, náš domácí kněz je také řečníkem, svou řečí nás *umlčuje*. Divácká pasivita nastolovaná televizí není radikální, řídké jsou chvíle skutečného pohroužení, ve kterých opouštíme naše tělo a bloudíme fantasmatickými krajinami jako v kině či při četbě románu. Televize nenabízí žádný exkluzivní čas, vždyť je tu pořád. Televizní pořady také jen zřídka vyžadují zvláštní soustředění. Rozhodně nám však brání plně se pohroužit do jiné aktivity, vyrušuje nás. Zapnutím televize (a tento jev ve slabší podobě nabízelo už rádio či reprodukováná hudba) zdvojujeme svůj konkrétní a intimní domácí svět druhým světem, *odlehčujeme* ho. Televize umlčuje naši fundamentální úzkost, vstupuje do našeho vnitřního dialogu, který okupuje a banalizuje.

Když opouštím sál kina, vycházím ven do vnějšího světa a hlavou se mi honí spousta otázek, film ve mně zanechal ránu, kterou musím zacelit. Když vypnu televizi, ocitám se v banálním a dobře známém světě svého domova a v hlavě mám prázdnno. Jestli ve mně zůstává nějaká existenciální rána, nepřičítám ji zhlédnutému obsahu, ale fašistické moci média nade mnou: rozrušený hrdina ALICE VE MĚSTECH shazuje televizi na zem.

* * *

Většina z nás jistě mnohokrát zažila situaci, kdy končí námi zvolený televizní program a my bychom měli přístroj vypnout a vklouznout zpátky do konkrétní přítomnosti. Něco nás zdržuje a nutí oddálit tento násilný okamžik. Snažíme se uniknout na jiný program, zapujeme, nebo sledujeme začátek následujícího pořadu. Zaplavuje nás zvláštní pocit prázdnoty a veškerá energie jako by nás opustila. Tato prázdnota a nevolnost, která ji provází, se s každou další minutou prohlubuje. Jako by nás televize vysávala, přísála se a redukovala nás na pouhý stín nás samých, na pasivní tělo bez vlastní vůle.

Tento jev odpovídá fázi psychogenetického vývoje, kterou psychoanalytická teorie popsala jako „zaplavení prázdnotou“. Pravzorem této zkušenosti je situace nastávající při kojení: dítě se snaží eliminovat bolest v břiše, a přitom samo sebe zakouší jako prázdnou nádobu; tato zkušenost vyvolává v dítěti bezmocnost. Všemocný „špatný prs“ v něm fantasmaticky ničí „dobrý objekt“, který polklo.³⁾ Televizní divák je *denarcisizován*, jeho libido je pohlcováno tímto vnitřním konfliktem.

Otázkou zůstává, proč tuto zkušenost zakoušíme před televizí, a nikoli například v kině. Odpověď je třeba hledat v odlišném typu interakce mezi divákem a médiem. Zatímco úhlavním kamenem naší filmové zkušenosti je identifikace, televizní pořady jsou daleko více založeny na konfrontaci, zatímco do filmu poklidně vplouvám, televizní obraz na mě apeluje, neustále po mně něco chce nebo mi něco vnucuje. Televize, tento zmutovaný mateřský prs, nás zkrátka krmí až k přežrání.

Šéf francouzského televizního kanálu TF1 prohlásil v souvislosti s reklamou, že prodává „čas disponibilnosti mozku svých diváků“. Komerční televize jsou řízeny jednoduchou logikou: za každou cenu přilákat co nejvíce diváků a zaprodat je nějaké obchodní či mocenské struktuře. Veškerá kritéria kvality programu, morálky, pravdy atd. jdou přitom stranou.

2b) *Falešná přítomnost*

„Nehumánnost této televize nepochází ani tak z kouskování reklamou, ale z konečného přetvoření jejího obsahu v reklamu chválící současnou situaci.“

Wim Wenders: ALICE VE MĚSTECH

Když zmáčknu knoflík, abych zapnul televizi, otevírám pomyslné dveře, kudy ke mě mohou přicházet monstra, otevírají se dveře tajné chodby za knihovnou a já odcházím někam jinam, na návštěvu

3) Přednášky Chantal Calatayud, Avignon, 2004–2005.

exotické země, na fotbalový stadión, na hudební show, podívat se, jak se vede mým oblíbeným seriálovým hvězdám atd. Cestuji, aniž bych se vůbec musel hýbat. (Paul Virilio dokonce předpovídal generalizaci této zkušenosti a nastoupení *polární nehybnosti* provázené úpadkem dopravních prostředků.⁴⁾ Nástup mobilních telefonů a nový typ mobility s ním spojený však změnil situaci.) Opouštím své tělo, ale nikoli abych se vydal na průzkum fantasmatických krajín jako při sledování filmu, vydávám se na cestu na nějaké konkrétní místo na zemi a do doby, která si nárokuje status současnosti. Neopouštím přítomnost, zmnožuji své tady a propadám iluzi, že tak obohacuji extenzi svého teď. Zaplavuje mě všudypřítomná *současnost*.

* * *

Klasický časový prožitek je neustálým spirálovým pohybem, ve kterém sbírám aktuální minulou zkušenost, abych se skrze přítomnost rozvrhl do budoucnosti. Tato zkušenost je hlubokým existenciálním základem subjektu (Heidegger). Je bytostně osobní a jedinečná.

Co se však s touto zkušeností děje, když se ponořím do televizní přítomnosti? Opouštím svou přítomnost, v níž zůstávám více či méně nehybnou loutkou, a vstupuji do jiné přítomnosti, která sice možná má nějakou minulost a budoucnost, já však nejsem aktérem ani jedné z nich. Kompenzací mi je sdílení této zkušenosti s množstvím jiných diváků a možnost aktualizovat ji v rozhovoru s nimi, a také fakt, že se tímto způsobem stávám zdánlivým svědkem Dějin, či lépe řečeno jejich voyeurem.

Navíc je tato přítomnost silně inscenovaná, předem zbavená své surovosti – i ty nejsurovější záběry přírodních katastrof jsou očekávané, každodenní, nevytrhují mě z mých životních jistot, drží mě daleko od úzkosti, která je přeci hlavním znakem autentičnosti. Falešná televizní přítomnost se mě snaží uchránit před mou vlastní přítomností. Proto ta naléhavost nepřerušovaného proudu obrazů, nepřerušované čtyřicetihodinové vysílání, iluze úplného světa, kterému nic nechybí. Televize nám nabízí alternativu našeho života.

Chrání mě sice před úzkostí, ale naplňuje mě strachem. Vnější svět se zalidňuje katastrofami, válkami, zločiny a perverzními lidmi. Alternativní televizní skutečnost se vylévá ven z obrazovky, monstra se potulují kolem nás.

3. Televize, potencionální tvůrce paranoidní společnosti

Na příkladu Spojených států po 11. září 2001 jsme mohli vidět, jakou psychózu dokáží média, jichž je televize emblémem a vzorem, ve společnosti rozpoutat. Výše jsem se pokusil ukázat některé strukturní rysy, které z televize v jistém typu společnosti vytvářejí psychotický nástroj *par excellence*.

Viděli jsme, že televizní dispozitiv nám na jedné straně umožňuje předpokládat za ní a v ní božskou figuru garanta smysluplné skutečnosti a na straně druhé nás živí – až k přežrání – obrazy a zvuky, které se vydávají za Skutečnost, přičemž z nás činí její pasivní voyeury. Snadno nás tak může odříznout od naší vlastní konkrétní a autentické skutečnosti. Takové odříznutí je však počátkem a základní charakteristikou psychotického procesu.

Dalším schizoidním prvkem je redukce času na prostou přítomnost, a tedy popření paměti s její reflexivní, analytickou a strukturující dimenzí. Přítomnost bez paměti se stává chaotickým sledem surových, myšlením nedotčených událostí bez jakékoli souvislosti. Stáváme se aktéry cizího života, který je nahodilým sledem mediálních událostí, nad nimiž nemáme vládu.

Michal Pacvoň

4) Paul Virilio, *L'inertie polaire*. Paris: Christian Bourgois 1990.